

مسئولیت متن و شکل بدوش نویسنده مضمون میباشد، عقیده نویسنده لزوماً نظر افغان جرمن آنلاين نمی باشد

۲۰۲۵/۰۴/۲۳

نویسنده: عبدالله البرت قدسی زاده
ترجمه و تحشیه: فضل الرحمن فاضل

کتاب شناسی توصیفی سید جمال الدین افغانی (بخش چهارم)

B- آثار چاپ شده {در مورد سید افغانی}

۱. زبان های شرقی

الف) کتاب ها و جزوه ها

159. * عبده ، محمد.

الاسلام والرد علی منتقدیه.

قاهره: مطبعة السعادة ، 1327 { ه ق } ، به نقل از عماره، مورد 85، ص 541.

گزیدهای است از نبشته های {شیخ محمد} عبده، {سید} افغانی و دیگران در مورد دفاع از اسلام.

160. مذكرات الإمام محمد عبده (خاطرات امام محمد عبده)، ویرایش طاهر الطناحی. قاهره: دارالهلل، [1963؟]. گزارش شیخ محمد عبده از رابطه اش با سید افغانی. این نبشته، منبع مهم و دست اول { در مورد سید} به شمار می رود.

161. * رسالة الوردات [قاهره؟] ، 1874.

برخی از نظرات مفید در مورد سید افغانی را بازتاب می دهد. این رساله در دورانی نبشته شده است که {شیخ محمد} عبده از پیروان { و شاگردان } نزدیک سید افغانی در قاهره بود.

162. افشار، ایرج و مهدوی، اصغر ، ویرایش. مجموعه اسناد و مدارک چاپ نشده در باره {سید} جمال الدین مشهور به افغانی. به مورد 90 مراجعه کنید.

163. امین الدوله، میرزا علی خان.

خاطرات سیاسی میرزا علی خان امین الدوله¹، به کوشش حافظ فرمان فرمایان. تهران: شرکت سهامی کتاب های ایران²، {1341 ش} 1962.

گزارش ارزشمند و دست اول از فعالیت های سید افغانی در ایران است که توسط یکی از مشاوران اصلی و نزدیک ناصرالدین شاه {قاجار}. با توجه به رقابت نویسنده با سایر وزراء نگاشته شده است، {البته این گزارش} نیاز به بررسی دقیق دارد.

164. عنحوری، سلیم.

شرح دیوان سحر هاروت. دمشق ، 1885/1304.

¹ این کتاب شرح حالی است از میرزا علی خان امین الدوله به قلم خود او و مانند بسیاری از شرح حال های دیگر که به قلم مردان سیاسی نگارش می یابد آئینه ای از اوضاع سیاسی زمان مولف است. امین الدوله در اوایل عهد ناصرالدین شاه، منشی حضور بود و بیشتر رسائل شاه به قلم و انشای او تحریر می شد. در سال 1290 ق لقب امین الملک و منصب وزارت رسائل به او داده شد. در همان اوقات اداره پست به او سپرده شد و یک سال بعد ضرابخانه دولتی نیز به او واگذار گردید. در سال 1297 ق وزارت وظایف و اوقاف که شغل پدری اش بود به دیگر مشاغل او افزوده شد. در سال ۱۲۹۹ ق لقب امین الدوله گرفت، و در سال ۱۳۰۴ ق به ریاست مجلس وزرا و دارالشورای کبری انتخاب شد. (کتابناک)
² استوار بر معلومات مترجم این کتاب دوبار دیگر از طرف موسسه انتشارات امیر کبیر در تهران، بالترتیب در سال های 1355 ش و 1370 ش، زیر نظر ایرج افشار تجدید چاپ شده است.

شامل شرح حال سید افغانی است که نویسنده در آن اظهارات انتقادی‌ای راجع به شخصیت، اخلاق، مذهب و باورهای سید افغانی بیان می‌کند. این انتقادات و اظهارات در «لسان الحال» و «الجنة»، دو روزنامه {چاپ لبنان} مجدداً در بیروت به چاپ رسیده است. این اظهارات و گفتارها در مورد 188 جلد نخست، صص 42-49 بازچاپ شده است. رجوع شود به: گیچون، مورد 31، صص 52-53.

165. پی‌نام (ناشناس) [میرزا آقاخان کرمانی و شیخ احمد روحی].
هشت بهشت. [تهران؟]: [منتشر شده توسط بابیان ازلی]، (پی‌تا). پیشگفتار کتاب توسط کدی، «مورد 661» به زبان انگلیسی ترجمه شده است.

دربرگیرنده گزارشی از روابط نویسندگان هشت بهشت با سید افغانی است.
166. اسدآبادی، میرزا لطف‌الله خان.

شرح حال و آثار سید جمال‌الدین اسدآبادی معروف به «افغانی». تبریز: دین و دانش، 1326 ه. ش.

بخشی از این اثر در سال 1304 ه. ش / 1926 م، توسط انتشارات ایران‌شهر در برلین به چاپ رسیده است. (سلسله شماره 13، بخش 1). کتاب یاد شده به عربی نیز ترجمه شده است که در پایان به آن پرداخته می‌شود:

167. جمال‌الدین اسدآبادی المعروف بالأفغانی، ترجمه صادق نشأت و عبد‌النعیم³ حسنین، قاهره: مکتبه الانجلو المصرية، 1957/1376.

بیوگرافی‌ای که خواهرزاده افغانی با بخشی از نوشتارها و گفته‌های وی و همچنین گواهی‌های آشنایانش را در هم تنیده است. در این اثر علی‌رغم اهمیتش، برخی ضعف‌های آشکار و ستایش‌های اغراق‌آمیز توسط نویسنده، ملاحظه می‌شود.

168. اسدآبادی، صفات‌الله جمالی.

اسناد و مدارک در باره ایرانی الاصل بودن سید جمال‌الدین اسدآبادی.

تهران: {چاپخانه} ابن سینا، [1335 ه. ش]، 57-1956

{این کتاب، نتیجه} کوشش و تقلائی موشکافانه و جنجالی برای اثبات ایرانی الاصل بودن سید افغانی توسط یکی از بستگان وی {و دقیق‌تر از طرف یکی از مدعیان خویشاوندی با سید افغانی} است. این نبشته کاملاً مبتنی بر منابع ایرانی است. در کتاب یاد شده همچنین برخی نوشته‌ها، نامه‌های رسمی و عکس‌های سید افغانی چاپ مجدد شده است. و گواهی‌هایی از آشنایان هم‌عصر سید افغانی نیز درج گردیده است.

169. * عاصم افندی، حسن. ترجمه عربی سخنرانی رنان در مورد اسلام و علم (مورد 238)، همراه با ردیه‌ای از «عاصم افندی». لیتوگرافی {چاپ سنگی} در قاهره، (پی‌تا) نقل شده {استنادشده} توسط گل‌دزیهر Goldzi-her، مورد 522، ص. 419

170. فوزی، خلیل. نسخه‌های سیوف القواطع، به زبان‌های عربی و ترکی.

استانبول، 1872. به نقل از برکس، مورد 493، ص. 185، پینوشت: 48

اثری که به طور کامل به بحث و رد سخنرانی سید افغانی در دارالفنون {استانبول} با عنوان "پیشرفت علوم و هنر" {علم و صنعت} اختصاص یافته است. نویسنده، افغانی را «کافر» می‌خواند و خواستار اعدام وی است.

171. فرصت الدوله شرازی، میرزا محمد نصیرالدین.

دیوان فرصت. تهران: سیروس، 1337 ه. ش.

{مؤلف/ شاعر} آشنایی خود را با سید افغانی در مدت اقامت کوتاه وی در «بوشهر» ثبت می‌کند. سید افغانی ستاره شناسی یا علم فلک مدرن را از «یک کتاب تألیف شده به زبان انگلیسی» برای او می‌خواند و در مورد شایستگی‌های دولت خوب در مجامع محلی سخنرانی می‌کند. نویسنده همچنین بخشی از اثر خویش را به تاریخ ایران اختصاص داده است که توسط سید افغانی گفته شده است. (رجوع شود به مورد 75).

172. * اصفهانی، حسین دانش.

سید جمال‌الدین اسدآبادی. (پی‌جا)، (پی‌تا) به نقل از صفایی، «مورد 322»، ص. 11، پینوشت 1.

173. * اسحاق، ادیب.

³ عبد‌النعیم که در متن اصلی کتاب به زبان انگلیسی «عبدالندیم» نوشته شده است اشتباه است. پروفسور دکتور شیرین عبد‌النعیم استاد زبان فارسی در دانشگاه عین شمس قاهره، در ایامی که این‌جانب به حیث سفیر افغانستان در قاهره ایفای وظیفه می‌کرد، کتاب یادشده پدرش را برای من هدیه داده است، نام کامل آن کتاب چنین است: «جمال‌الدین اسدآبادی المعروف بالأفغانی کما یصفه ابن‌أخته». علامه صلاح‌الدین سلجوقی که در زمان نشر کتاب، به حیث سفیر افغانستان در قاهره ایفای وظیفه می‌کرد، پاسخی به زبان عربی در رد این کتاب نوشته، اما به چاپ نرسیده است. من متن تایپ شده غیر کامل آن را در آرشیف سفارت افغانستان در قاهره دیده‌ام. فاضل

الدُّرَر، به کوشش «جیرجس میخائیل نحاس». اسکندریه، 1886. چاپ دیگر آن به اهتمام برادر ادیب، «عونی اسحاق» صورت گرفت و در بیروت، در سال 1909م منتشر شد. به نقل از قدوری، «مورد 502»، پینوشت شماره. 20 و 58

مجموعه مقالاتی از یکی از {دوستان و} مدافعان سید افغانی در مصر.
174. اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان.

الآثار و المآثر، تهران، 1307 {ه ق}/1889م.

راجع به تحصیلات اولیه سید افغانی در قزوین، صحبت می کند (صص 224-225).
175. الجندی، انور.

الشرق فی فجر اليقظة⁴. قاهره: مطبعة الانجلو المصرية، [دهه 1960].

یک فصل این کتاب در مورد سید افغانی اختصاص یافته است که در آن برای نخستین بار از چندین منبع اصلی و دست اول، بهره برده شده است. گزیده‌ها و اقتباساتی از این منابع عربی در کتاب یادشده، نقل شده است.
176. * کمال، نامق.

Renan Miidafaanâmesi "رنان مدافعه‌نامه سی" (دفاع نامه ارنست رنان)

یا (islâmiyet ve maârif) (اسلامیت و معارف {علم}).

انقره، ناشر: Fuad Kôprülü، سال 1962. نبشته یاد شده همچنین در «کلیات کمال»، {نیز قابل دسترسی است} چاپ شده، به کوشش علی اکرم. استانبول، 1908م

ردی است بر سخنرانی ارنست رنان درباره اسلام و علم. این سخنرانی در سال 1883 نشر شده است.
177. لطفی السید، احمد.

قصة حیاتی (داستان زندگی من). قاهره: دارالهلل، {بی تا}

کتاب تأثیر سید افغانی بر مؤلف را هنگام جوانی وی و حیاتی که در استانبول به سر می‌برد، بیان می‌کند.
178. * المغربي، عبدالقادر.

البینات 2 جلد، قاهره، {1344 ه ق}. به نقل از حورانی، «مورد 496»، ص. 122

179. المغربي، عبدالقادر.

جمال‌الدین الافغانی، ذکریات و أحادیث.

قاهره: دارالمعارف، 1948 م. (سلسله اقرأ، شماره 68). چاپ 2 قاهره: دارالمعارف، [1967].

این کتاب بیشتر مبتنی بر مذاکرات و گفت و شنودهایی است که عبدالقادر المغربي در زمان اقامت خود در استانبول با سید افغانی داشته است. اگر چه به شیوه حکایات نگاشته شده است، اما حاوی اطلاعات بسیار ارزشمندی است. المغربي ادعا می‌کند که سید افغانی کتاب «ماجراهای حاجی بابای اصفهانی» {سرگذشت حاجی بابای اصفهانی}⁵ از جیمز موریه را {به فارسی} ترجمه کرده است (لندن: Murray، : 1823؛ نشر Bentley، 1835) تا به خوانندگان فارسی‌زبان {ایرانی} نشان دهد که خارجی‌ها چگونه آن‌ها را مسخره می‌کنند.

180. المخزومی، محمد.

خاطرات جمال‌الدین الأفغانی الحسینی. به "مورد 33" مراجعه کنید.

181. ملک خان، میرزا.

مجموعه آثار میرزا ملک خان، به کوشش محمد محیط طباطبایی. 2 جلد تهران: کتابخانه دانش، 1327 ه ش. در مقدمه و ویراستار، ملاحظات وی در مورد سید افغانی و میرزا ملک خان {در ایام اقامت شان} در لندن، دیده شود.
182. مخبر السلطنه، حاجی مهدی قلی هدایت.

خاطرات و خطرات. چاپ دوم، تهران: {چاپخانه} زوار، 1344 ه ش.

⁴ این کتاب که به گونه کامل «الشرق فی فجر النهضة؛ (صورة اجتماعية للعصر من 1871 إلى 1939)» نام دارد؛ حاوی 23 فصل است که تقریباً فصل دوم آن به گونه کامل به سید جمال‌الدین افغانی پرداخته و از یادداشت‌های ابراهیم هلباوی، لطفی جمعه، سلیم عنحوری، شبلی شمیل، عبدالحق حامد و عبدالرشید ابراهیم، بهره برده است. مترجم ⁵ جیمز موریه مؤلف کتاب مشهور Adventures of Hajji Baba of Isfahan است که در سال 1780 م از پدر و مادر انگلیسی در ازبکستان امپراتوری عثمانی تولد شده است. پدرش شغل تجارت در ترکیه عثمانی داشت، اما جیمز موریه تحصیلاتش را در انگلستان ادامه داد، سپس نزد پدرش رفت. او زبان‌های فارسی و ترکی را آموخته و در 1808 به حیث منشی یا سکرتر سفیر بریتانیا به دربار فتح علی شاه قاجار رفته و همچنان میرزا ابوالحسن شیرازی را که به حیث سفیر به دربار انگلیس فرستاده شده بود، همراهی کرده است. وفات او در سال 1849 به وقوع پیوسته است. کتاب یادشده چند بار به فارسی ترجمه شده است که یکی از ترجمه‌های مشهور آن توسط میرزا حبیب اصفهانی صورت گرفته است.

خاطرات وزیر دربار {ایران} در مورد سید افغانی اغلب خصمانه، ذهنی و نادرست است، اما مطالعه نیشته وی راجع به فعالیت‌های سید افغانی در ایران، برای هر پژوهشگری ضروری است. به ویژه در این مورد به صفحات 85 و 342-344 کتاب یادشده مراجعه شود. مخبرالسلطنه نامه‌ای از افغانی را عنوانی محمدتقی میرزا رکن‌الدوله نیز به چاپ رسانده است.

183. مُلک آرا، عباس میرزا.

شرح حال عباس میرزا مُلک آرا، به کوشش عبدالحسین نوایی. تهران، 1325 هـ ش
خاطرات {عباس میرزا} برادر ناصرالدین شاه. روایتی متفاوت از روابط سید افغانی را با شاه {قاجار} نسبت به سایر معاصران ارائه می‌کند. نمونه‌ها: شاه در بار نخست (در سال 1887) به دلیل فشار مأموران انگلیس، می‌خواست افغانی، ایران را ترک کند. بعداً انگلیس‌ها می‌خواستند که سید افغانی را به ایران برگردانند تا به حملات وی در هنگام اقامت در روسیه، علیه آن‌ها پایان دهند. پس از آن که {نگارش و نشر} جزوه‌هایی ضد شاه {ناصرالدین شاه قاجار} به او نسبت داده شد، سید افغانی در سال 1891 از ایران اخراج گردید. اگرچه مُلک آرا کدام علاقه قلبی به سید افغانی نداشت؛ اما شرح او برای فهم فعالیت‌های سید افغانی در «ایران» امری ضروری می‌نماید، باید دانست که این دیدگاه در ملکزاده (مورد 571)، جلد نخست، صص 120-123 نیز بازتاب یافته است.

184. مستوفی، عبدالله.

شرح زندگی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوران قاجاریه، 2 جلد [تهران]: کتابفروشی محمد علی علمی، 1324 هـ ش.

جلد دوم، صص 7-13 دیده شود روایت نویسنده در مورد ترور ناصرالدین شاه قاجار {با یادآوری از صورت استنطاق میرزا رضای کرمانی}.

185. * المویلجی، ابراهیم.

ما هنالک، قاهره: مطبعة المقتطف، 1896. به نقل از کحاله، مورد 4، ص. 155
نویسنده {یعنی ابراهیم مویلجی} یکی از نزدیکترین دوستان مصری سید افغانی بود.

186. المویلجی، محمد ابراهیم.

حدیث عیسی بن هشام، أو فترة من الزمان. قاهره: دار المعارف، (1948).

محمد ابراهیم مویلجی {1830-1868م} به یاد می‌آورد که با پدرش {ابراهیم بن عبد الخالق المویلجی} و سید افغانی در نشر مجله «مرآة الشرق» در پاریس کار کرده است. در کتاب یادشده همچنان نامه‌ای از سید افغانی به نویسنده است⁶ که در آن از نامبرده جهت انجام کارها و فعالیت‌هایش تقدیر می‌کند.

187. * القیناوی، عبد القاهر.

تحذیر الأمم من کلب العجم. قاهره، (بی تا) نقل شده توسط سرکیس، مورد 9، ستون 1528.

سرکیس آن نیشته را خوانده و آن را «یک نوع بدگویی، دامن زدن به نفرت و اتهام» در مورد سید افغانی یافته است. ظاهراً نویسنده آن کدام شیخ دانش‌آموخته «ازهر» بوده است.

188. رضا، محمد رشید⁷.

⁶ آن نامه‌ای که سید جمال الدین به ابراهیم مویلجی فرستاده است؛ موصوف آن را در صفحه نخست کتابش «حدیث عیسی بن هشام او فترة من الزمان» به چاپ رسانده است، متن کامل آن نامه چنین است: «حبيبي الفاضل، تقلّبك في شؤون الكمال بشرح الصدور الحرجة من حسرتها، وخوضك في فنون الآداب يريح قلوباً علقت بك آمالها، وليس بعد الإرهاص إلا الإعجاز ولك يومئذ التحدي، ولقد تمثلت اللطيفة الموسوية في مصر كزةً أخرى، وهذا توفيق من الله تعالى، فاشدّد أزرها وأبرم بما أوتيت من الكياسة والحدق أمرها، حتى تكون كلمة الحق هي العليا، ولا تكن كالذين غرتهم أنفسهم بباطل أهوائها، وساقتهم الظنون إلى مهواة شقائقها، وحسبوا أنهم يُحسنون صنعاً، ويصلحون أمراً، وكُن عوناً للحق ولو على نفسك، ولا تقف في سيرك إلى الفضائل عند عُجبك، لا نهاية للفضيلة، ولا حدّ للكمال، ولا موقف للعرفان، وأنت بغريزتك السامية أولى بها من غيرك والسلام. جمال الدين الحسيني الأفغاني»

⁷ شیخ محمد رشید رضا از جمله شاگردان شیخ محمد عبده و از پیروان سید جمال الدین افغانی و از جمع مصلحان تاثیرگذار در جهان عرب بود که در سال 1865 م تولد شده و در 1935 م در گذشته است.
محمد رشید رضا، در طرابلس لبنان تولد یافت و در سال ۱۸۹۷ م رهسپار مصر گردید و در حلقه شاگردان شیخ محمد عبده داخل شد. نامبرده مجله «المنار» را در قاهره برای نشر افکار اصلاحی خود بنیاد نهاد و در زمان پادشاهی ملک فیصل هاشمی در سوریه، به حیث رئیس کنفرانس سوریه، تعیین گردید که با تجاوز فرانسوی ها بر آن دیار، در سال ۱۹۲۰ میلادی سوریه را ترک گفت و بار دیگر در مصر اقامت نمود. شیخ رشید رضا، سفری هم به هند نموده است و با بنیان‌گذاران مدرسه «ندوة العلماء» در لکنهو، مثل مولانا شبلی نعمانی و مولانا سید عبدالحی (پدر مولانا سید ابوالحسن علی ندوی) آشنایی داشته است. ابوالکلام آزاد که در آن وقت نوجوان بود، در این جلسات حضور به هم می‌رساند. از آثار مشهور او 34 مجلد مجله المنار، تفسیر قرآن کریم تا جزء سیزدهم و «تاریخ الأستاذ الإمام» است.

تأریخ الأستاذ الإمام الشیخ محمد عبده. 3 جلد قاهره: مطبعه المنار، 1931. {این مجموعه سه جلدی} اسناد، فشرده زندگینامه، مقالات سید افغانی، و همچنین مقالاتی از العروة الوثقی را احتوا می‌کند. و یکی از سرچشمه‌های {مهم و} ضروری. در مورد سید افغانی است، به ویژه جلد نخست، صص 27-102، 284 و 289.

189. صفایی، ابراهیم،

اسناد سیاسی دوران قاجاریه [تألیف و تدوین]. [تهران: انتشارات شرق، 1346 هـ ش، (1967-68)]. مجموعه ای از 157 سند تاکنون منتشر نشده در پیوند با رویدادهای مهم یا چهره‌های برجسته اواخر عهد قاجار و به ویژه دوران سلطنت ناصرالدین شاه است. در این مجموعه چهارده سند در مورد سید افغانی نیز است. برای شرح بیشتر، نقد و بررسی این مجموعه، به قدسی‌زاده، مورد 532 مراجعه کنید.

a189* - صفایی، ابراهیم،

گزارش‌های سیاسی علاء الملک. تهران: بنیاد فرهنگ ایران، [1968؟]. نامه‌های سیاسی میرزا محمود خان علاء الملک، سفیر پاریس {ایران} در استانبول است. در این کتاب نامه‌ای در پیوند به دوران اقامت موقت سید افغانی در روسیه، به نشر رسیده است. 190. شفیق، احمد.

مذکراتی فی نصف قرن.⁸ جلد نخست. قاهره: مطبعه مصر، 1934.

{الحاج احمد} شفیق {باشا رئیس دفتر پادشاه یا خدیو مصر} شاهد عینی بسا از رویدادهای مهم، از جمله شورش عربی {باشا} و حلقه‌های سید افغانی در قاهره بود. نویسنده در باره تأثیر سید افغانی بر مصری‌ها و «دلایل پنهانی» که منجر به اخراج وی توسط خدیو توفیق در سال 1879 گردید، نکته‌های جالب توجهی را ارائه می‌کند. 191. شکری، احمد و لطفی، علی.

سهام التدمیر فی صدور اصحاب المسامیر. قاهره، 1896.

پاسخ طنزگونه توسط دوتن⁹ از پیروان شیخ الاسلام ابو الهدا الصیادی در مورد حملات عبدالله الندیم در مجله «المسامیر» است. این نوشته شامل انتقاد شدید از سید افغانی نیز می‌باشد.

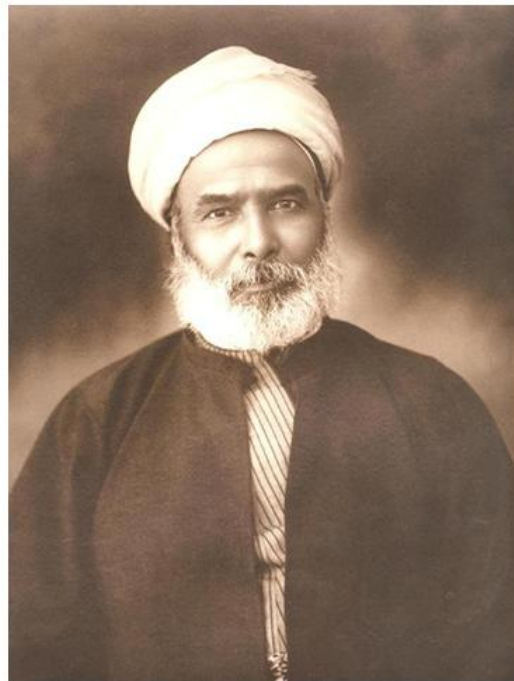

حینی که شاه امان‌الله خان در هفته‌های اخیر دسامبر 1927 وارد قاهره گردید، یکی از کسانی که با شاه امان‌الله ملاقات کرد، شیخ رشید رضا بود. او راجع به آمدن شاه امان‌الله به قاهره و ملاقات خویش با موصوف در مجله‌اش «المنار» یادآوری کرده است.

⁸ کتاب «مذکراتی فی نصف قرن» در سه جزء و چهار مجلد، باربار در مصر به طبع رسیده است که مترجم چاپ نخست «مکتبه الأدب» را در اختیار دارد که در سال 2007 م از روی چاپ‌های قبلی به گونه‌ای آفسیت به طبع رسیده است. و جزء نخست آن، رویدادهای سال‌های 1873 تا 1892 را احتوا می‌کند. نویسنده در آن، از دیدارش با سید افغانی حرف می‌زند. صفحات 107-110 آن در مورد سید جمال‌الدین و به نقش او در رویدادهای مصر، اختصاص یافته است. فاضل⁹ این دو تن نویسنده، احمد شکری و علی لطفی نام دارند که نشریه‌ای را در قاهره به نام «المرصاد» به نشر می‌رسانند. «سهام» جمع «سهم» یعنی «تیرها»؛ گویا این «سهام» در برابر «مسامیر» (میخ‌ها) نگاشته شده است و هر فصل آن، عوض الفصل معمول، «السهم» یعنی «تیر» نامیده شده است که حاوی ده سهم یا ده تیر می‌باشد که دشمنان ابوه‌دای «صیادی» را با این تیرها نشانه گرفته اند که سید جمال به عنوان «رأس فتنه و ضلال» در صدر آن کسانی قرار دارد که یکی از تیرها به سوی او حواله شده است! این رساله مختصر در 89 صفحه در قاهره در سال 1896 م چاپ شده است و سید جمال‌الدین و ابوالهدی صیادی هر دو در آن زمان، در استانبول به سر می‌بردند.

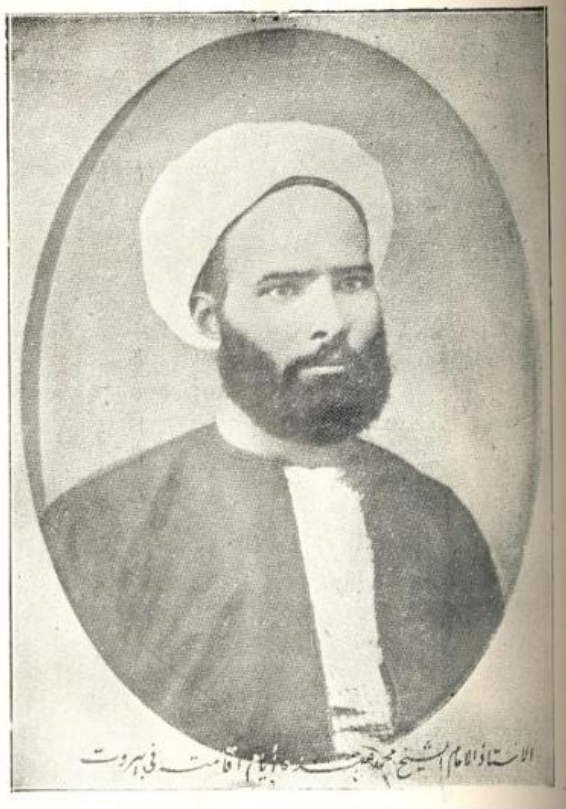
سید جمال الدین هنگام اقامت در قاهره

شیخ محمد عبده مشهورترین شاگرد مصری سید که مصریان او را «الأستاذ الإمام» می خوانند و او رساله «نیجریه» سید را به نام «الرد علی الدهرین» در بیروت از زبان فارسی به زبان عربی، ترجمه کرد و در سال ۱۸۸۶ م در آن دیار به چاپ رساند.

د پانو شمیره: له 6 تر 12

افغان جرمن آنلاين په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلپکني د ليکنيزي بني پازوالي د ليکوال په غاړه ده، هيله من يو خپله ليکنه له راپرلو مخکي په خير و لولئ

شیخ محمد عبده هنگام تبعید در بیروت

محمد توفیق پاشا خدیو مصر که سید جمال الدین در عهد او از قاهره اخراج

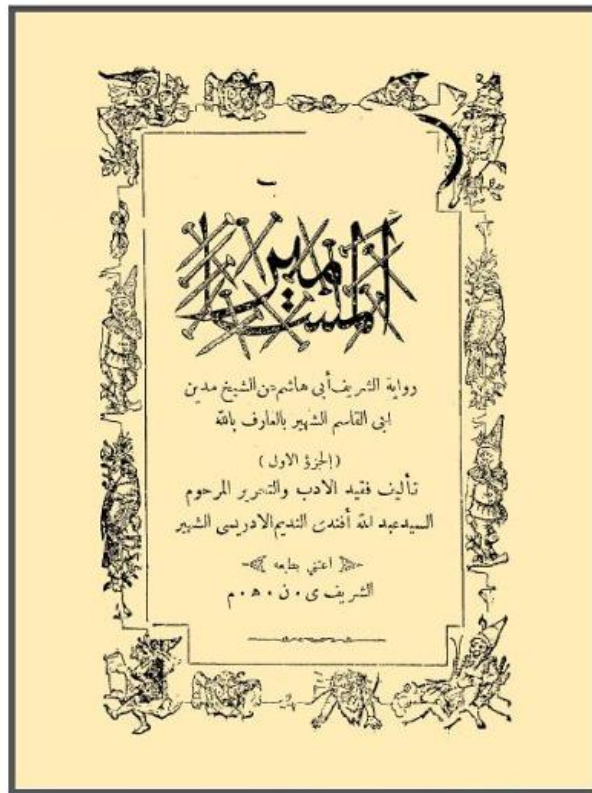
گردید. ۱۸۷۹ م

د پانو شمیره: له 7 تر 12

افغان جرمن آنلاين په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټينگه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلپکني د ليکنيزي بني پازوالي د ليکوال په غاړه ده ، هيله من يو خپله ليکنه له رالپرلو مخکي په خیر و لولئ

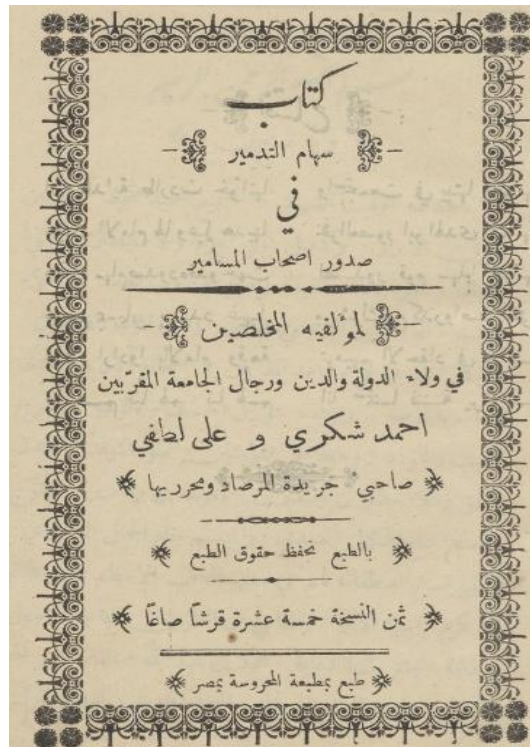
عبدالله ندیم از شاگردان و پیروان مصری سید و از مخالفان شیخ ابوالهدی صیادی که کتاب «المسامیر» (میخ‌ها) را بر ضد وی نوشته است

کتاب «المسامیر» (میخ‌ها) اثر عبدالله ندیم از شاگردان مصری سید

د پانو شمیره: له 8 تر 12

افغان جرمن آنلاين په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټینگه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلپکني د ليکنيزي بني پازوالي د ليکوال په غاړه ده ، هيله من يو خپله ليکنه له راپرلو مخکي په خير و لولئ

کتاب سهام التدمير که بر ضد المسامير نوشته شده است

میرزا ملکم خان دوست سید جمال الدین افغانی، سابق سفیر ایران در انگلستان و چند کشور دیگر و مؤسس نشریه «قانون» در لندن.

د پانو شمیره: له 9 تر 12

افغان جرمن آنلاين په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټينگه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلیکنی د لیکنیزی بڼې پازوالی د لیکوال په غاړه ده، هیله من یو خپله لیکنه له راپرلو مخکې په خیر و لولئ

شيخ رشيد رضا مؤلف كتاب « تاريخ الاستاذ الإمام » از بيروان سيد افغانى

د پانو شميره: له 10 تر 12

افغان جرمن آنلاين په درنښت تاسو همكارى ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړيکه ټينگه کړئ maqalat@afghan-german.de يادونه: دليکنيزي د بني پازوالي د ليکوال په غاړه ده ، هيله من يو خپله ليکنه له راليرلو مخکي په خير و لولئ

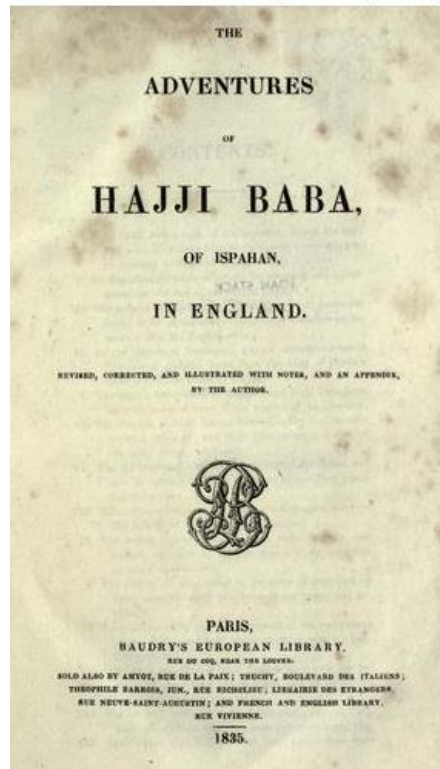
کتاب سحر ماروت اثر عنجوری

جبر حاصل

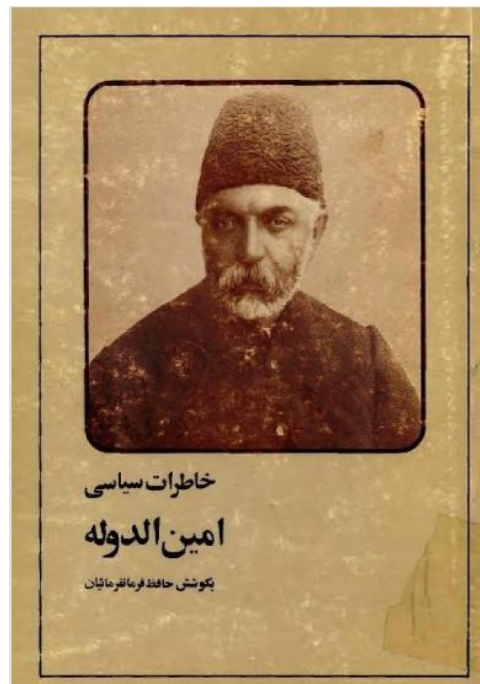
تقبل في شئون الكمال يشع مصدر الجبر من حسرتها
 وخص في فنون كدوب يرمح تود علفت بك داماها
 وليس بعدد الكرمي الله عجزه وكد يومه العرش
 ولقد عرفت المظبية الموصولة ذمركه اخر هذا توفيق من
 فاشد بزره و ابرم يا ايت من الحكمة وهدى دسرنا
 متى تكون كذا لقي هي كغيا وواكن لانهن عزيم انفسهم طم
 ابرارنا وراقتهم مطنون لا سواة شقها وحموا انهم يكون
 صفا ويعطون امرا وكن عزالتي دوي نكس و لا تقف في نكس
 لا الحفال عند جبرك لا نية للفضة وندع لولا ولا توفد للوزن
 ورايت بفرزك هي مية اواباهي فبرك دسدم جمال اموي جبري ادعا

صورة من خطاب جمال الدين الافغاني بخط يده.

نامهء سيد جمال الدين به ابراهيم المويلحي

متن انگلیسی سرگذشت حاجی بابا اصفهانی نشر شده در 1835 م

روی جلد خاطرات سیاسی امین الدوله

[آرشیف نگارنده: فضل الرحمن فاضل](#)

د پانؤ شمیره: له 12 تر 12

افغان جرمن آنلاين په درنښت تاسو همکارۍ ته رابولي. په دغه پته له مور سره اړیکه ټينگه کړئ maqalat@afghan-german.de یادونه: دلپکني د ليکنيزي بني پازوالي د ليکوال په غاړه ده ، هيله من يو خپله ليکنه له راليرلو مخکي په خيږ و لولئ